

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII

a m ž i a u s
studijos

10

VILNIUS

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės
sostinė

Sudarytoja

RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos
institutas

Vilnius
2024

XVIII amžiaus studijos | Eighteenth-Century Studies

Recenzuojamas tęstinis mokslo leidinys, leidžiamas nuo 2014 m. | Peer-reviewed journal published since 2014.

Redakcinė kolegija | Editorial Board

Pirmininkė | Editor-in-Chief

Prof. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos institutas

Atsakingasis sekretorius | Editorial Secretary

Dr. Adam STANKEVIČ

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Londono universiteto koledžas | University College London

Prof. habil. dr. Jolanta GELUMBECKAITĖ

Frankfurto prie Maino Goethės universitetas | Goethe-Universität Frankfurt am Main

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Lietuvos istorijos institutas

Prof. habil. dr. Janina KAMIŃSKA

Varšuvos universitetas, Pedagogikos fakultetas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Pedagogiczny

Doc. habil. dr. Ilja LEMEŠKIN

Praho Karolio universitetas, Baltistikos centras | Univerzita Karlova v Praze

Habil. dr. Andrej MACUK

Lenkijos mokslų akademijos Tadeuszo Manteuffelio Istorijos institutas |

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk

Prof. habil. dr. Dariusz ROLNIK

Katovičų Silezijos universitetas | Uniwersytet Śląski w Katowicach

PD habil. dr. Christiane SCHILLER

Berlyno Humboldtų universitetas | Humboldt-Universität zu Berlin

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VAŠKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas, Teisės istorijos institutas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Prawa i Administracji

Knygos leidybą pagal „Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą“ finansavo

Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. S-LIP-2.4-14)

Sponsored by the Research Council of Lithuania

Svetainė internete | Website <http://www.istorija.lt/journals/xviii-amziaus-studijos/>

Redakcinės kolegijos adresas | Contact address

Lietuvos istorijos institutas

Tilto g. 17, 01101 Vilnius, Lietuva

El. paštas smigelskyte.stukiene@gmail.com

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale [ibiblioteka.lt](http://biblioteka.lt)

© Sudarymas, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, 2024

© Straipsnių autoriai, 2024

© Lietuvos istorijos institutas, 2024

ISBN 978-609-8314-50-2

ISSN 2351-6968

TURINYS

Redaktorės žodis / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 8

A Word from the Editor / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 13

VILNIUS – POLITINIO GYVENIMO CENTRAS

Mindaugas Šapoka

Vilniaus miestas praūžus karui ir marui (1710–1717 m.) . . . 20

Vilnius after the Outbreak of War and Pestilence (1710–1717). *Summary* . . . 35

Bernadetta Manyś

The Diary of Michał Kazimierz Radziwiłł ‘Rybeńko’ as a Source for the Study of the History of Vilnius . . . 36

Mykolo Kazimiero Radvilos Žuvelės dienoraštis – Vilniaus istorijos tyrimų šaltinis.

Santrauka . . . 55

Andrej Macuk

Działalność koadiutora wileńskiego Józefa Stanisława Sapiehy na sejmikach w Wilnie w czasach panowania Augusta III . . . 56

Vilniaus koadjutoriaus Juozapo Stanislovo Sapiegos veikla Vilniaus seimeliuose valdant Augustui III. *Santrauka* . . . 86

Domininkas Burba

Pacų giminės teisminiai procesai su Vilniaus vienuolynais XVIII amžiuje: būtų turinys, tendencijos ir eiga . . . 87

Trials of the Pacowie Family Against the Monasteries of Vilnius in the 18th Century:

Content, Trends and Course of the Cases. *Summary* . . . 106

Mariusz Machyňa

Garnizon Wileński wojska Wielkiego Księstwa Litewskiego w czasach stanisławowskich (1764–1795). Wybrane elementy . . . 107

Vilniaus įgula Stanislovo Augusto epochoje. *Santrauka* . . . 125

Robertas Jurgaitis

1794 m. vasario 3–7 d. Vilniaus tribunolinio seimelio veikla: vienos sesijos istorija . . . 126

Activities of the Vilnius Tribunal Dietine of 3–7 February 1794: History of One Session.

Summary . . . 142

MIESTAS IR MIESTIEČIAI

Mindaugas Klovas

The Debts of the City of Vilnius in the Second Half of the 18th Century . . . 146
Vilniaus miesto skolos XVIII a. antrojoje pusėje. *Santrauka* . . . 168

Violeta Pansevič

Vilniaus miestiečių požiūris į vaikų edukaciją XVIII a. . . . 170
Attitudes of Vilnius Burghers to Children's Education in the 18th Century. *Summary* . . . 184

Rūta Miškinytė

Elgetos Vilniaus visuomenėje XVIII a. . . . 186
Beggars in 18th-Century Vilnius Society. *Summary* . . . 211

VILNIUS – KULTŪROS ŠVIESULYS

Janina Kamińska

Wileńskie instytucje kształcenia i wychowania drugiej połowy
XVIII wieku . . . 214
Vilniaus mokymo ir lavinimo institucijos XVIII a. antrojoje pusėje. *Santrauka* . . . 227

Ewa Kula

Wileńscy ekszezuici w służbie Komisji Edukacji Narodowej . . . 228
Vilniaus eksjėzuitai Tautinės edukacinės komisijos tarnyboje. *Santrauka* . . . 244

Ina Kažuro

A Book Engraving as a Source for Studying the History of Vilnius
University . . . 245
Knygos graviūra kaip Vilniaus universiteto istorijos tyrimų šaltinis. *Santrauka* . . . 264

VILNIAUS VARDAI IR VEIDAI

Rūta Janonienė

Gimęs Ukrainoje, tapęs vilniečiu: dailininkas Konstantinas Otoselskis . . . 266
Born in Ukraine – Becoming an Inhabitant of Vilnius: Artist Konstanty Ottosielski.
Summary . . . 280

Paulina Paul

Koncepcja oświeceniowego muzeum w działalności naukowej i pedagogicznej
ks. Stanisława Bonifaca Jundzillą . . . 281
Apšvietos muziejaus samprata mokslinėje ir pedagoginėje kunigo Stanislovo Bonifaco
Jundzilo veikloje. *Santrauka* . . . 298

RECENZIJOS IR ANOTACIJOS

Mindaugas Šapoka. *Didysis Šiaurės karas 1700–1721: karas, pakeitęs moderniąją Europą*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021. – 320 p. ISBN 978-609-8183-88-7 / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė ... 300*

Tarp būties ir atminties. Senieji Vilniaus pilių vaizdai. Tarptautinės parodos katalogas / Between Presence and Memory. Historic Images of the Vilnius Castles. International Exhibition Catalogue. Katalogo sudarytojai / Catalogue compilers Vydas Dolinskas, Rita Lelekauskaitė-Karliienė, Gabija Tubelevičiūtė, Marijus Uzorka, Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2024. – 384 p. ISBN 978-609-8061-90-1 / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė ... 307*

Pawel Zając OMI. *Stanisław Konarski przed Świętym Oficjum (1769–1771)*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 2023. – 851 p. ISBN 978-83-232-4190-4 (spausdintas), ISBN 978-83-232-4191-1 (internetinis) / *Robertas Jurgaitis ... 315*

Asmenvardžių rodyklė ... 319

Vietovardžių rodyklė ... 338

PACŲ GIMINĖS TEISMINIAI PROCESAI SU VILNIAUS VIENUOLYNAIS XVIII AMŽIUIJE: BYLŲ TURINYS, TENDENCIJOS IR EIGA

DOMININKAS BURBA

Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija

Anotacija. Šis straipsnis skirtas Pacų giminės teisiniams santykiams su Vilniuje rezidavusiais Romos katalikų konfesijos vienuolynais nagrinėti. Tyrime remiantis Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo, Lietuvos išdo tribunolo, Vilniaus pilies ir žemės teismų knygomis bei papildoma medžiaga aiškinamasi, kokio pobūdžio buvo minėtų aristokratų ir vienuolynų atstovų konfliktai bei jų eiga, priežastys bei sprendimo būdai.

XVIII amžius Pacų giminei buvo smukimo laikotarpis. Jų politinės galios sumažėjo. Tačiau aristokratiškas gyvenimo būdas reikalavo didelių išlaidų, kurios neretai viršydavo pajamas ir nemažos skolos slėgdavo ne vieną Pacų giminės atstavą, nors pasitaikydavo ir išimtinių bylų dėl vienuolynų atstovų skolų. Konfliktuota ir dėl nuosavybės objektų priklausomybės, mokesčių, daiktų pasisavinimo. Tiriant Pacų konfliktus aiškėja, kad toli gražu ne visi jų giminės atstavai buvo gerokai įklimpę į skolas. Žemaičių seniūnas Juozapas Pacas ir Vileikos seniūnas Petras Pacas buvo smarkiai įsitraukę į bylas su vienuolynais, kiti jų giminės atstavai – ne ypač. Dalis Pacų palaikė neblogus asmeninius santykius su vienuoliais.

Reikšminiai žodžiai: Pacų giminė, vienuolynai, teismų knygos, konfliktai.

Abstract. This article is dedicated to an analysis of the Pacowie family's legal relations with Roman Catholic monks residing in Vilnius. Using the books of the Supreme Tribunal of Lithuania, the Tribunal of the Treasury of Lithuania, and the land and castle court of Vilnius County and additional material, the author attempts to explain the nature of the disputes and trials between the mentioned aristocrats and monastic representatives, as well as the course of these cases, reasons why they arose and how they were resolved. The 18th century was a period of decline for the Pac family; their political influence decreased. However, the aristocratic way of life demanded significant expenditures that frequently exceeded their income, with large debts weighing on a number of representatives of the Pacowie, although there were some instances of debt due from monasteries in Vilnius as well. Conflicts also arose over disputed court rulings, ownership of houses in Vilnius, taxes and the misappropriation of items. When studying the Pac family's trials, it became clear that far from all its representatives were deeply entrenched in debt. Whereas the Samogitian elder Jozéf Pac and the Vileika elder Piotr Pac were held liable in court cases against the monks particularly frequently, this was not really the case with other members of the family. In fact, some of the Pacowie maintained relatively amicable personal relations with the monastic community.

Keywords: Pacowie, monasteries, court books, trials.

Įvadas

Akivaizdus faktas, kad miesto istorija Naujųjų laikų epochos Lietuvoje yra ne tik miestiečių, bet ir dvasininkų bei vienuolių, bajorų, tautinių ir religinių mažumų, netgi marginalinių sluoksnių atstovų istorija. Vilnius iki trečiojo Abiejų Tautų Respublikos padalinimo ir dar daugelį metų po jo buvo ne tik svarbiausias Lietuvos katalikų religijos centras, kuriame rezidavo vyskupas bei posėdžiavo kapitula, bet kartu ir miestas, kuriame egzistavo didžiausias katalikiškų – tiek vyrų, tiek moterų – vienuolių tinklas. Gausiuose ir vis naujai pasirodančiuose monastinio gyvenimo praeitį tyrinjančiuose ir įvairias temas apimančiuose darbuose mokslininkai koncentruojasi daugiausia į pastoracinę, meninę, mokslinę, ekonominę šių religinių institucijų ir jų bendruomenių raidą. Į šią tematiką įeina ir vienuolynų vyresnybės bei bendruomenių santykių su kitais visuomenės sluoksniais istorija. Tokiuose darbuose atkreipiamas dėmesys į donacijas, fundacijas, valdų suteikimus ir pardavimus katalikų vienuolijoms.

Bet istorijoje egzistuoja ir konfliktinės situacijos, kurios ir tyrinėjamos šiame darbe, jame analizuojami pasaulietinės aristokratijos teisiniai-ekonominiai santykiai su katalikų vienuolijomis. Pateikiamas straipsnis skirtas vienai iš galingiausių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės aristokratų giminių – Pacams ir jų santykiams su vienuolijomis aštuonioliktame šimtetyje pristatyti. Peržiūrėjus nemažą medžiagos kiekį prieita prie išvados, kad kai kurie Pacai XVIII a. turėjo daug finansinių problemų. Nemažai šios giminės atstovų teisėsi dėl ekonominių-finansinių-turtinių problemų su bajorais pasauliečiais, taip pat ir su dvasininkais bei vienuoliais. Archyvinių duomenų analizė parodė, kad daugiausia Pacų procesų būdavo būtent su Vilniuje egzistavusių vienuolynų atstovais (o tai nėra stebėtina). Tiesa, darbe bus paminėti ir Kauno, Minsko rokitų vienuolynai, bet ieškinius prieš Pacus šio ordino atstovai teikė kartu su Vilniaus vienuolynu. Straipsnyje bus užsiminta ir apie kitose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vietovėse rezidavusių vienuolių santykius su Pacais.

Aristokratų, bajorų giminių istorija – jau beveik trys dešimtmečiai yra svarbi, populiarė, perspektyvi Lietuvos istoriografijos tema. Plačių tyrinėjimų sulaukė Radvilos, Oginskiai, Tiškevičiai, Sapiegos, Zabelos, Giedraičiai, Riomeriai, Pliateriai, Tyzenhauzai, Butleriai ir daugelis kitų. Pacų giminė taip pat buvo įtakinga ir žymi Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. 2021 m., minint Lietuvos kanclerio Kristupo Zigmanto Paco gimimo metinių 400 metų jubiliejų, įvyko tarptautinė konferencija, skirta Pacų giminei, ir pasirodė nemažai tekstų jos istorijos tema, kuriais galima pasiremti, visgi tiek XVIII a. laikotarpiui, tiek Vilniaus istorijos tematikai aštuonioliktame šimtetyje juose informacijos nebuvo gausu. 2022 m. visas *Kauno istorijos metraščių* numeris buvo skirtas šiai giminei, bet XVIII a. Pacų istorija išsamiau nagrinėta tik (nors visgi tik iš dalies) Mariaus Daraškevičiaus tekste¹, kiti

1 Marius Daraškevičius, Jiezno dvaro rūmai: nuo itališkos *villa* iki prancūziškos *château*, in: *Kauno istorijos metraščių*, 2022, Nr. 20, p. 195–216.

darbai daugiausia skirti ankstyvesniems laikams. Tačiau XVIII a. Pacų giminė egzistavo ir toliau buvo viena svarbiausių Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje.

Suvokiant istorijos procesus, būtina konstatuoti – aristokratų giminių įtaka valstybės ir visuomenės gyvenime, jų reikšmės ir įtakos išaugimas arba sumažėjimas, o kartais ir tiesiog egzistavimas yra dažnai ne vieno, o keletu objektyvių ir subjektyvių veiksnių pasekmė. Daug lemia tiesiog natūralios priežastys – tokios kaip vyriškos lyties palikuonių nebuvimas, tačiau situaciją smarkiai pakeičia politinės represijos arba valstybinės konjunktūros vektorius pasikeitimas, lyderių neiškilimas arba jų neveiklumas. Šiuo atveju nagrinėjama Pacų giminė yra nevisiškai aiškus, neįprastas atvejis. Pacų giminė ilgus metus buvo viena iš įtakingiausių giminių tarp Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės elito, savo galybę pasiekusi XVII amžiuje. XVIII amžiuje giminė neišmirė, vyriškos lyties palikuonių gimdavo ir užaugdavo dar gana gausiai, jie dalyvavo valstybės politikoje, užimdavo aukštas valstybės bei pavietų pareigybes, sudarydavo santuokas su žymiausių aristokratų giminių atstovais. Tačiau Pacų reikšmė neaugo ir XIX a., po valstybės padalinimų, jie ne tik neišplėtė savo įtakos, bet galiausiai nunyko.

Kita vertus, skaitant mokslinę literatūrą ir nagrinėjant istorinius dokumentus, aiškėja vienas probleminis klausimas – nors literatūros apie šią giminę yra, nemažai rašyta ir apie ekonominius Pacų santykius, bet žinių apie jų procesus su Romos katalikų vienuolijomis trūksta. Netgi tokiam išsamiam darbe kaip Józefo Wolfo *Pacai: istorinė-genealoginė medžiaga*, kuriame autorius detalai aprašė XVIII a. Pacų giminės atstovų biografijas, skyrė dėmesį ir teismų procesams, bet informacijos apie Pacų konfliktus su vienuolynais knygoje buvo palyginti nedaug². Tą patį galima konstatuoti ir apie *Lenkijos biografijų žodyno* (lenk. *Polski Słownik Biograficzny*) tekstus, skirtus šios giminės atstovų biografijoms. Juose taip pat neakcentuoti Pacų konfliktai su vienuolynais.

Tad pagrindinis darbo tikslas – atskleidus bendrą kontekstą ir išnagrinėjus XVIII a. teismų dokumentus, kuriuose aprašyti vykę Pacų giminės ir Vilniuje bei kitose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vietovėse veikusių vienuolijų konfliktai dėl skolų ir kitų ekonominių klausimų, išsiaiškinti svarbiausias šių procesų priežastis ir tendencijas. Taip pat siekiama nustatyti, kurie Pacų giminės ir kurių vienuolynų atstovai daugiausia buvo minimi bylose kaip ieškovai ar atsakovai, kas būdavo ginčų bei nusikaltimų priežastys ir koks būdavo jų pobūdis, kokia buvo tolimesnė bylų eiga, kiek laiko trukdavo procesai.

Galima konstatuoti, kad apie smurtinius nusikaltimus Pacų ir vienuolynų teisiniuose konfliktuose informacijos nerasta, todėl tiriami tik nesmurtiniai, t. y. ekonominiai-teisiniai, konfliktai: bylos dėl skolų negrąžinimo, valdų įkeitimo, daiktų pasisavinimo, teisinių dokumentų galiojimo klausimų.

2 *Pacowie: materyjaty historyczno-genealogiczne / ułożone i wydane przez Józefa Wolffa*, Petersburg: [Józef Wolff], 1885.

Norint pateikti platesnį kontekstą, būtina įvertinti šaltinius, visų pirma – teismų knygas. Panaudotos knygos išlikusios gana gerai, bet kai kurios spragos dėl neišlikimo ar blogos būklės nebuvo peržiūrėtos, o šis veiksnys trukdo susidaryti išsamų vaizdą. Galima pastebėti tendenciją: Lietuvos išdo tribunolo, kaip ir mažiau panaudoti darbe Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo dokumentai išsamesni, o Vilniaus pavieto pilies, žemės teismų gana lakoniški. Dirbant su tokio pobūdžio dokumentais kyla įvairių sunkumų dėl to meto Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisinės sistemos veiklos komplikuotumo bei šaltinių sudėtingumo. Dažnai nėra aiški tolimesnė bylų baigtis, nežinoma, ar priimti sprendimai buvo įgyvendinti, nors apie jų baigtį kartais liudija kiti faktai (pvz., jei teismas nurodė, kad kokios nors konkrečios valdos privilejo būti perimtos iš savininko dėl skolų, o jis ir toliau šį nekilnojamojo turto objektą turėjo kaip savo nuosavybę, tampa aišku, kad teismo sprendimas buvo neįvykdytas dėl kažkurių priežasčių). Kaip jau minėta, neretai būna sunku suvokti konflikto kontekstą, nes dažniausiai atsakymų į ieškovų skundus atrasti nepavyksta, tikėtina, jų ir nebuvo. Sprendimų ar skundų tekstuose situacija kai kada plačiai neaptariama, tiesiog komentuojama, kiek atsakovas skolingas, kada buvo pasiskolinta, kokios valdos įkeičiamos dėl to, kaip bandyta jas perimti. Tiesa, būna gan išsamių procesų aprašymų. Vis dėlto dėl konfliktuojančių pusių siekių laimėti ir skirtingų interesų bei požiūrių į konfliktą šiuos dokumentus privalu laikyti neobjektyviais ir vienpusiškais (pvz., atkreiptinas dėmesys į tai, kaip dokumentų tekstuose sparčiai augdavo reikalaujamų gražinti sumų dydis), o rasti kitokio tipo šaltinių, galinčių plačiau atskleisti procesų aplinkybes, dažnai nėra įmanoma arba tam reikia sugaišti nemažai laiko. O ir radus, pvz., priešingos pusės atsaką, nėra lengva išsiaiškinti situaciją, nes tiek ieškovų, tiek atsakovų pateikiama informacija dažnai diametraliai priešiška. Tačiau ir tokio pobūdžio dokumentai suteikia daug žinių apie Pacų giminės ir kitų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės giminių santykius, teisinę kultūrą Lietuvoje, Katalikų bažnyčios ir konkrečiai vienuolynų reikšmę, galias ir valdų administravimo specifiką.

Darbe nagrinėjami ne vien tikrai konfliktai, bet ir kitokio pobūdžio Pacų ir vienuolynų santykiai, remiantis teismų knygose rasta informacija. Kaip palyginamąja medžiaga darbe naudotasi privačios korespondencijos šaltiniais, kuriuose parodyti nekonfliktiniai minėtos didikų giminės atstovų ir vienuolijų santykiai. Taikomi aprašomasis, analizės ir sintezės metodai.

Beje, reikia pripažinti, kad tokie šaltiniai kaip Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos neperžiūrėtos *in corpore*, o panaudotos nedideliu mastu: jei pilies teismo ar Lietuvos išdo tribunolo bylų tekstuose būdavo surandama informacija apie anksčiau minėtoje institucijoje priimtus konkrečius sprendimus dėl Pacų ir vienuolynų konfliktų, jų ieškota ir keletą pavyko rasti. Dvasinio tribunolo ir daugelio kitų valstybės ir Bažnyčios teismų knygos, kuriose greičiausiai irgi būtų šaltinių apie Pacų ir vienuolijų santykius, šiame darbe nėra panaudotos. Taip pat būtina pripažinti, kad Vilniaus pavietas nebuvo pagrindinių Pacų rezidencijų vieta ir interesų erdvė, todėl

Vilniaus pavieto teismų knygoose esantys dokumentai nesuteikia išsamaus vaizdo apie šių didikų padėtį. Tačiau suvokiant didžiulę išlikusių teisminių dokumentų apimtį, norėtūsi išreikšti viltį, kad galbūt tokio pobūdžio konfliktų nagrinėjimas taps viena iš krypčių ateities studijoms. Geografinis šio straipsnio arealas būtų ne vien Vilnius, bet ir kitos šiandienos Lietuvos, Baltarusijos ir Lenkijos teritorijos, kuriose buvo Pacų ar Vilniaus vienuolynų valdos.

Tyrimo chronologinės ribos – aštuonioliktasis šimtmetis, bet bylose minimi ir ankstyvesni įvykiai – pvz., XVII a. ar net dar ankstyvesnės fundacijos, skolos, kontraktai, todėl vien tik XVIII amžiumi tyrimuose neapsiribojama.

Šis darbas, jo problematika siejasi ir apima biografinės, lokalinės, Bažnyčios, ekonominės, teisės istorijos tematiką.

Teisminių konfliktų tendencijos: atsakovai ir ieškovai, procesų trukmė ir eiga

XVIII a. teismo vidurio teismų knygoose yra randama gana daug bylų, susijusių su aristokratų Pacų gimine. Tačiau tiriamuose dokumentuose išliko procesai su 6 vyrų ir 3 moterų Vilniaus vienuolynais: Vilniaus akademijos ir Profesų namų prie Šv. Kazimiero bažnyčios jėzuitais, rokitais, basaisiais karmelitais, dominikonais prie Šv. Dvasios bažnyčios, Laterano kanauninkais, augustinais (augustijonais), basiosiomis karmelitėmis, benediktinėmis, vizitietėmis. Iš pirmo žvilgsnio – tokių procesų nedaug, tačiau, kadangi procesai vykdavo ne vienus metus ir skundai bei sprendimai dėl keleto klausimų tęsdavosi ilgai, tiriamosios medžiagos kiekis nebuvo mažas. Egzistavo ir Pacų bylos su kitose valstybės vietovėse rezidavusių vienuolijų teisiniais procesais³, bet, kaip jau ir minėta, jie į straipsnio objektą nepatenka.

Daugiausia informacijos pasitaikė iš šio šimtmečio vidurio. Žinoma informacija apie Lietuvos raštininko ir Kauno seniūno bei Polocko kašteliono Kristupo Paco (1679–1725), Vileikos seniūno Petro Paco, mirusio apie 1756 m., Žemaitijos seniūno ir kašteliono Juozapo Paco, mirusio apie 1765 m., Lietuvos raštininko Antano Mykolo Paco (apie 1722–1774), Kauno seniūno Mykolo Paco (1754–1800) teisinius santykius su vienuolynais.

3 Pz., išliko 1724 m. bylos Lietuvos Vyriausiajame Tribunole tarp Mogiliavo basųjų karmelitų ir Lietuvos raštininko K. Paco bei jo giminės dėl dar XVII a. paskolintos Pacams 3000 auksinų sumos, to paties K. Paco byla su Kniažycų (dabar Mogiliavo srities) dominikonais dėl valdų Oršos paviete ir Pažaislio kamaldulių byla prieš minėtą didiką dėl Būtkiemio valdų Kauno paviete (dabartiniame Kaišiadorių rajone). Taip pat žinoma ir vesesnė tokio pobūdžio 1765 m. Pažaislio kamaldulių byla prieš Lietuvos raštininką A. Pacą dėl Asečyšchos (*Асечышча*) valdos dabartinėje Vitebsko srityje. Žr. 1724 m. liepos 31 d. teismo sprendimas, 1724 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo dekretų knyga, Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. Senieji aktai (toliau – SA), b. 459, l. 1441–1442v; 1724 m. liepos 31 d. teismo sprendimas, *Ibid.*, l. 1443–1448v; 1724 m. rugpjūčio 31 d. teismo sprendimas, 1724 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo dekretų knyga, LVIA, f. SA, b. 458, l. 1635–1636v; 1724 m. rugsėjo 12 d. teismo sprendimas, *Ibid.*, l. 2567–2570v; 1765 m. birželio 5 d. teismo sprendimas, 1765 m. Lietuvos Vyriausiojo tribunolo aktų knyga, LVIA, f. SA, b. 140, l. 398–409v.

Tyrinėjant XVIII a. teismų dokumentus pirmoji žinutė⁴ apie Pacų procesus su vienuolynais rasta 1722 m. birželio 16 d. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygoje patikrinus ankstyvesnėje byloje buvusią informaciją. Vilniaus basosios karmelitės kreipėsi į teismą, kaltindamos Širvintų seniūną Juozapą ir Vileikos seniūną Petrą dėl jų tėvo Jono Kazimiero Paco išsiskolinimų. Anot vienuolyno vyresniosios Viktorijos Kolumbos ir viso vienuolyno bendruomenės skundo, 1715–1717 m. minėtasis J. K. Pacas nemokėjo palūkanų, negrąžino skolos ir buvo skolingas 38 550 auksinų. Ieškovės priminė, kad dar atsakovų senelis 1639 m. Lietuvos pakancleris Steponas Pacas iš vienuolių buvo pasiskolinęs 8000 auksinų, bet skola nebuvo sugrąžinta. Vienuolės pasiekė, kad J. ir P. Pacams būtų paskirta banicijos (ištrėmimo) baudmė, o jų Dauspudos (*Dowspuda*) valdos, tuomet buvusios Gardino paviete, dabar Lenkijoje, Palenkės vaivadijoje, turėjo atitekti basosioms karmelitėms⁵.

Byla turėjo tęsinių. Vilniaus basosios karmelitės bylinėjosi su minėtais J. ir P. Pacais ir 1724 m. Tuomet Vilniaus basųjų karmeličių vyresnioji Dominyka, atstovavusi vienuolyno bendruomenei, kreipėsi į Lietuvos Vyriausiąjį Tribunalą, teigdama, kad J. K. Pacas buvo skolingas 43 230 auksinų ir vėliau suma dar padidėjo 500 auksiniais dėl teismo išlaidų. Lydos pavieto pateisėjis Kazimieras Vilbikas (*Kazimierz Wilbik*) su teismo pareigūnais buvo atvykęs į minėtosios Dauspudos ir Januvkos (*Janówka*) valdas, bet vartai buvo uždaryti, o K. Vilbiką ir jį lydėjusius asmenis pasitiko Pacų žmonės, šauliai, kurie neleido perimti valdų. Už neatvykimą į teismą J. ir P. Pacams buvo paskirta infamijos baudmė⁶.

Vėlyviausias Pacų ir vienuolijų teisinių santykių paminėjimas – 1784 m. gegužės 29 d. dokumentas. Kauno seniūnas M. Pacas – Vilniaus misionierių vyresniajam Andriejui Poliui (*Andrzej Pohl*) liudijo, kad iš vienuolyno pasiskolino 59 tūkst. auksinų ir pasižadėjo juos grąžinti 1785 m. balandžio 23 d., priešingu atveju suma turėjo būti kompensuota iš jo valdų⁷. Šiame dokumente buvo aprašytas ne konfliktas, o tiesiog paliudytas pasiskolinimas; tokie šaltiniai taip pat vertingi, jie parodo, kaip prasidėdavo skolų procesai.

4 Jau atidavus tekstą redaguoti rasta dar ankstyvesnė byla. 1722 m. gegužės 2 d. Lietuvos Vyriausiam Tribunole Kauno bernardinų vyresnioji Teresė Kovnacka (*Teresa Kownacka*) iškėlė bylą prieš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės rūmų vėliavininkaitį Petrą Pacą, Širvintų seniūną Mykolą Eperiašą (*Michał Eperiasz*), Bernatonių seniūną Andriejų Komarą (*Andrzej Komar*), rektorį Tobiją Arentą (*Tobiasz Arent*) ir Vilniaus akademijos jėzuitus. Proceso esmė buvo 6 tūkst. auksinų skola, kurią paėmė, bet negrąžino dar pagrindinių atsakovų giminaitis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pakamaris Jonas Kristupas Pacas. Teismas nusprendė bylos sprendimą atidėti 4 savaitėms. 1722 m. gegužės 2 d. teismo sprendimas, 1722 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo dekretų knyga, LVIA, f. SA, b. 449, l. 97–98v.

5 1722 m. birželio 16 d. teismo sprendimas, 1722 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo dekretų knyga, LVIA, f. SA, b. 449, l. 1630–1633v.

6 1724 m. liepos 4 d. teismo sprendimas, 1724 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo dekretų knyga, LVIA, f. SA, b. 459, l. 1–4v.

7 1784 m. gegužės 29 d. įrašo pripažinimas, 1784 m. Vilniaus pavieto pilies teismo aktų knyga, LVIA, f. SA, b. 4798, l. 891–892v.

Peržiūrėtoje medžiagoje bylų, kuriose užfiksuoti Pacų teisminiai santykiai su vienuolynais, intensyvumas konkrečiais istoriniais etapais skyrėsi. Stanislovo Augusto Poniatovskio valdymo metais tokių bylų rasta nedaug. Daugiausia jų buvo XVIII a. 3-iajame ir 6-ajame dešimtmečiuose. Be abejo, tolimesnių tyrimų metu greičiausiai pavyktų rasti naujų bylų, tačiau, norint suvokti tiriamas problemas, manytina, kad medžiagos pakanka.

Jau minėti Vilniaus basųjų karmeličių konfliktai su Pacais 1722–1724 m., bet jie tęsėsi ir 1753–1762 m. Įdomu, kad vėlesnėse bylose nebuvo jokių nuorodų į XVIII a. 3-iojo dešimtmečio procesus. Taigi 5-ajame dešimtmetyje buvo pradėta keletas bylų prieš Juozapą ir Balbiną iš Valavičių Pacus, kuriuose ieškovais buvo Vilniaus basosios karmelitės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinės basųjų karmelitų vienuolynas. 1753 m. Pacai kaltinti Vilniaus basųjų karmeličių vyresniosios Eleonoros (vienuolystėje Marijos) ir Vilniaus basųjų karmelitų vyresniojo Romualdo (vienuolystėje Stepono) dėl skolų negrąžinimo. Anot basųjų karmeličių, jos 1737 m. Pacams paskolino 7000 auksinų, 1742 m. – 2000 auksinių. Dėl to šalių susitarimu buvo įkeistos Pacų valdos Kivacičiai (*Кивацѣчы*) netoli Teulių, Lietuvos Brastos paviete. Kreditoriai kurį laiką gaudavo išmokamas palūkanas, bet 1751 m. jau buvo susidariusi 3626 auksinų ir 20 grašių nesumokėtų palūkanų suma. Savo ruožtu Vilniaus basieji karmelitai teigė, kad 1737 m. jie paskolino Pacams 6000 auksinų, o šie įkeitė Dauspudos valdas, bet negrąžino skolos ir 4 metus nemokėjo palūkanų. Be to, byloje teigta, kad jie dargi grasino vienuolėms ir vienuoliams⁸. Šis teismo sprendimas tik konstatavo negrąžintų pinigų faktą, bet netrukus buvo priimtas nuosprendis skolininkų nenaudai. 1755 m. Lietuvos išdo tribunolo teismo knygoje įrašytas 1754 m. rugsėjo 18 d. teismo dokumentas. Tai buvo kontumacinis (t. y. paskelbtas už akių, atsakovams nedalyvaujant) sprendimas, kuriame nustatyta, jog atsakovai už skolų negrąžinimą paskelbti infamais⁹. Pacų procesai su Vilniaus basosiomis karmelitėmis ir basaisiais karmelitais tęsėsi. 1755 m. kovo 22 d. vyko procesas jau dėl 30 010 auksinų skolos (buvo pridėtos ir palūkanos). Basųjų karmeličių atstovai bylos tekste pasakojo, kaip atvyko perimti įkeistų Kivacičių valdų Lietuvos Brastos paviete. Bet bandant įvykdyti šį aktą, ginkluoti Pacų žmonės to padaryti jiems neleido¹⁰. Vėliau 1755 m. rugsėjo 2 d. basųjų karmeličių procese prieš Pacus (tiesa, šioje byloje neminėta vyrų vienuolija) reikalaujama suma išaugo iki 38 020 auksinų ir jau liepos 11 d. Lietuvos Brastos žemės teisėjas Povilas Buchaveckis (*Paweł Buchowiecki*) su teismo pareigūnais vazniais atvyko į Kivacičius, bet rado uždarytus vartus ir ginkluotus žmones. Vilniaus

8 1753 m. rugsėjo 28 d. teismo sprendimas, 1753 m. Lietuvos išdo tribunolo sprendimų knyga, LVIA, f. SA, b. 2693, l. 1876–1877v.

9 1754 m. rugsėjo 18 d. teismo sprendimas, 1755 m. Lietuvos išdo tribunolo sprendimų knyga, LVIA, f. SA, b. 2695, l. 2535–2536v.

10 1755 m. kovo 22 d. teismo sprendimas, *Ibid.*, l. 117–120v.

basųjų karmeličių advokatas Antanas Pšyalgovskis (*Antoni Przyalgowski*) ir Lietuvos Brastos pilies teismo vaznys Steponas Libeckis (*Stefan Libeck*) pristatė į teismą dokumentus, kuriuose paliudyta, kad pareigūnai nebuvo įsileisti ir šaukimas nepaimtas, todėl J. Pacas buvo paskelbtas infamu (pateikiamame procese – antrą kartą). Ši žinia turėjo būti paskleista visų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavietų bajorams¹¹. 1762 m. basųjų karmelitų prie Šv. Teresės bažnyčios Vilniuje prioras Jonas Kantas (*Jan Kanty*) ir visi basieji karmelitai kreipėsi į teismą ir vėl tęsė procesą prieš Žemaitijos kaštelioną Juozapą Pacą bei jo sutuoktinę Balbiną 7-ajame aštuonioliktojo šimtmečio dešimtmetyje. Teisme svarstyta byla, kurioje basieji karmelitai pateikė Lietuvos išdo tribunolo 1756 m. kovo 9 d. sprendimą, priimtą, kai vienuolynui dar vadovavo prioras Ambraziejus, dvasiniame gyvenime Gabrielius. Sprendime buvo numatyta, jog minėtos Dauspudos ir Haradziščos (*Гарадзішча*) valdos Naugarduko paviete turi atitekti kreditoriams vienuoliams. 1756 m. rugpjūčio 7 d. atvykę į Dauspudą Smolensko pavieto pastalininkis ir pilies teismo raštininkas Adomas Vizgirda (*Adam Wysogierd*) bei jį lydėję vazniai rado uždarytus vartus, o vaitas Martynas Rybickis (*Marcin Rybicki*) neleido įvykdyti teismo dekreto. Tada tų pačių metų rugpjūčio 11 d. pareigūnai nuvyko į Haradziščą, bet ir šiose valdose jau pats Žemaitijos kaštelionas su sutuoktine juos išvijo ir sprendimo įvykdyti neleido. Per keletą metų vienuolyno advokatai ne kartą kvietė į teismus J. ir B. Pacus, bet šie „neatvyko ir jokios žinos nedavė“. Remdamasis tuo, Lietuvos išdo tribunolas priėmė sprendimą nubausti atsakovus infamijos bausme¹². Taigi, teisminis procesas, kuris prasidėjo 1753 m., o jo pirmine priežastimi tapo 1737 m. pasiskolinta suma, tebesitęsė praėjus beveik dešimtmečiui nuo pirmosios bylos.

Būtina keletą žodžių pasakyti ir apie procesų trukmę. Jau minėta, kad bylos tarp Pacų ir vienuolijų atstovų trukdavo ne vienus metus ir net dešimtmečius. Žinomas gana ilgas Pacų procesas su vienuoliais rokitais. 1753 m. Vilniaus rokitų superioras Andriejus Cechanovičius (*Andrzej Ciechanowicz*) kreipėsi į Lietuvos išdo tribunolą dėl Žemaitijos kaštelionų Juozapo ir Balbinos Pacų paimtų ir negrąžintų pinigų. Anot ieškovo, Pacai buvo skolingi Vandžiolgalos klebonui Petruui Povilui Novomeskiui (*Piotr Pawel Nowomieski*), kuris 1738 m. paskolino Pacams 4000 auksinių. Tačiau paminėtą sumą su procentais iki jos atgavimo klebonas perdavė rokitams į Kauno vienuolyno fondą ir jie turėjo būti skirti ligoniams gydyti. Netrukus minėtas klebonas mirė, o skolos nebuvo gražintos. 1751 m. rokitai sutiko paskolinti Pacams dar 1680 auksinus ir didikai užstatė savo karabelę (lenkiško tipo kardą), tačiau skola nebuvo gražinta¹³. Vėliau, po dvejų metų, 1755 m. didikų skola

11 1755 m. rugsėjo 2 d. teismo sprendimas, *Ibid.*, l. 1119–1122v.

12 1762 m. rugsėjo 25 d. teismo sprendimas, 1762 m. Lietuvos išdo tribunolo sprendimų knyga, LVIA, f. SA, b. 2703, l. 1333–1336v.

13 „[...] summę cztery tysiące zllch plllch z prowizyę do ney należąca wielebnym oycom rochitom na fundufz kowieški *preperpetua obligatione* tak zapifzem fundufzowym jako tez y testamętową swoią dyspozycyą wiecznemi czafzy logował transfundował do odzyskania oney zupełną dal“,

išaugo iki 18 690 auksinų sumos ir ieškovai nusprendė perimti Haradziščos valdas. 1754 m. rugpjūčio 13 d. Slanimo pavieto pateisėjis Gedeonas Pšeclavskis (*Gedeon Przecławski*) atvyko į minėtąsias valdas ir norėjo jas perimti, kad perduotų kreditoriams, tačiau dvaro administratorius ir šalia buvęs žmonių būrys to padaryti jam neleido. Lietuvos išdo tribunolo teisme priimtas sprendimas paskelbti J. ir B. Pacus infamais¹⁴. 1757 m. Vilniaus rokitai vėl kreipėsi į Lietuvos išdo tribunolą ir teisme pristatė keletą teismų sprendimų dėl skolų bei nurodė 21 210 auksinų sumą, kurią J. ir B. Pacai jiems buvo skolingi, taip pat papasakojo, kad 1756 m. liepos 28 d. jau minėtas Slanimo pavieto pateisėjis G. Pšeclavskis dar sykį atvyko į Haradziščą, bet rado užvertus vartus ir perimti valdų vienuolių atstovams nebuvo leista, nes priešinosi patys sutuoktiniai Pacai. Anot ieškovų, jie keletą kartų kreipėsi į teismus, vazniai nešdavo atsakovams šaukimus, bet kadangi po trijų kvietimų J. ir B. Pacai neatvyko į teismą ir jokios žinios nedavė, Lietuvos išdo tribunolo sprendimu jie buvo pripažinti infamais, o be jau esamos sumos už vaznių paslaugas Žemaitijos kaštelionas su sutuoktine privalejo sumokėti dar 200 auksinų¹⁵. Visgi po ilgo laiko tarpo šis procesas baigėsi susitaikymu. 1763 m. Vilniaus, Kauno bei Minsko rezidencijų, taip pat visos kongregacijos superioras A. Cechanovičius¹⁶ kreipėsi į teismą ir plačiau bei išsamiau aprašė jau nemažai metų trukusį konfliktą. Daugelis faktų iš šio proceso jau buvo išdėstyti anksčiau, nors šiame teismo dokumente buvo ir naujų detalių, paaiškinančių ir suteikiančių naujos informacijos apie situaciją. Anot vienuolyno atstovo, 1738 m. gegužės 13 d. tuometiniai Kvédarnos seniūnai J. ir B. Pacai pasiskolino 4000 lenkiškų auksinų iš minėto Vandžiolgalos klebono¹⁷. Kadangi suma nebuvo gražinta, vienuolynų atstovai kreipėsi į teismą, bet Pacų atstovai į jį nuolat atstovavo, todėl 1758 m. liepos 12 rokitai siekė perimti Lnianikų (*Льянники*) palivarką ir Nesčiarų (*Несцярпы*) kaimą iš Haradziščos valdų, bet tas nepavyko. Tačiau vėliau buvo susitarta dėl sumų [gražinimo] ir rokitai teigė, kad visi dokumentai, dekretai

1753 m. spalio 8 d. teismo sprendimas, 1753 m. Lietuvos išdo tribunolo sprendimų knyga, LVIA, f. SA, b. 2693, l. 2194–2195v.

14 1755 m. kovo 22 d. teismo sprendimas, 1755 m. Lietuvos išdo tribunolo sprendimų knyga, LVIA, f. SA, b. 2695, l. 97–98v; 1755 m. rugsėjo 4 d. teismo sprendimas, *Ibid.*, l. 1411–1412v.

15 1757 m. rugsėjo 13 d. teismo sprendimas, 1757 m. Lietuvos išdo tribunolo sprendimų knyga, LVIA, f. SA, b. 2697, l. 351–354v.

16 Šioje byloje vienoje vietoje jis minimas kaip Pranciškus Andriejus Cechanovičius (*Franciszek Andrzej Ciechanowicz*), bet, matyt, tai klaida.

17 Šio dvasininko vardo ir pavardės rašymas įvairuoja. 1753 m. jis įvardintas tiesiog Povilas Novomeskis (*Pawel Nowomeski*), o 1763 m. byloje jis minimas jau kaip Petras Povilas Novomeskis (*Piotr Pawel Nowomeski*). Kituose šaltiniuose, pvz., 1745 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos spęstoje minėtojo dvasininko byloje su našle Vilkėnų (dabartiniame Kauno rajone) seniūnienė Marijona Šiukštienė (*Mariana Szukstowa*) ir jos vaikais dėl skolų, nurodoma būtent Petro Povilo Novomeskio forma, kuri turbūt tiksliausia, vartojama ir kituose šaltiniuose. Žr. 1745 m. rugpjūčio 3 d. teismo sprendimas, 1745 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo dekretų knyga, LVIA, f. SA, b. 488, l. 580–581v.

ir visas teisinis procesas naikinamas, o dokumentai atiduodami į Pacų archyvą, leidžiant dokumentus eliminuoti iš teismo knygų¹⁸. Taigi, ilgas, daugiau nei 25 metus trukęs procesas buvo išspręstas.

Konfliktų priežastys bei kaltinimų pobūdis

Jau minėta apie Pacų bylas prieš vienuolynų atstovus dėl skolų. Tačiau būta ir kitokio pobūdžio konfliktų, pvz., dėl nuosavybės miesto ar kaimo erdvėje.

1730 m. prasidėjo dar vienas ilgai besitęsęs Pacų konfliktas su prie Vilniaus Šv. Petro ir Povilo bažnyčios rezidavusiais Laterano kanauninkais. Jo iniciatoriais buvo jau anksčiau minėti Vileikos seniūnas Petras ir Juozapas Pacai, o atsakovais – Laterano kanauninkų klebonas Petras Procevičius (*Piotr Procewicz*) ir Vilniaus miestietis pirklys Jonas Mavas (*Jan Maw*) [beje, liuteronas], kaip valdytojas, dėl mūrinio namo Žuvų gale (lenk. *Rybny koniec*) – teritorijoje Pilies gatvės gale. Anot ieškovų, Lietuvos etmonas Mykolas Kazimieras Pacas ne tik suteikė vienuoliams fundacijas dėl Šv. Petro ir Povilo bažnyčios, buvo palaidotas joje, gausiai rėmė vienuolius, bet ir perdavė jiems mūrinį namą prie savo rūmų. Tačiau, peržiūrėjęs skrynioje laikytus senus dokumentus, kurie buvo antspauduoti, ieškovas P. Pacas sužinojo, kad šis namas turėjo priklausyti kanauninkams tiktai laikinai, rado to meto Laterano kanauninkų Vilniaus klebono Benedikto Šamotulskio (*Benedykt Szamotulski*) [namo] atsisakymo raštą (tiesa, byloje ieškovai nedetalizavo jo turinio, datos ir pan.), todėl reikalavo vienuolius sugrąžinti šį namą ir kompensuoti per ilgus metus susidariusius nuostolius¹⁹. Šio konflikto tąsa surasta po 8 metų, kai Petras bei jo sutuoktinė Eufrozina iš Oginskių Pacai 1738 m. kreipėsi į Vilniaus pilies teismą, kaltindami Laterano kanauninkų kleboną Augustiną Gdovskį (*Augustyn Gdowski*) ir visus Laterano kanauninkus, teigdami, kad tuo metu, kai P. Pacas buvo užsienyje, o Tėvynėje vyko revoliucija (t. y. 1733–1736 m. konfliktas dėl sosto tarp Augusto III ir Stanislovo Leščinskio šalininkų), priešininkai prieš jį pateikė nemažai kaltinimų ir jis prašantis tuos sprendimus panaikinti²⁰. Beveik po dešimtmečio 1746 m. jau Laterano kanauninkų vyresnysis Laurynas Chmeleckis (*Wawrzyniec Chmielecki*) kaltino Kvėdarnos seniūną J. Pacą ir Vileikos seniūną P. Pacą dėl pretenzijų į jiems priklaususį mūrinį namą Žuvų gale ir nurodė procesus

18 „[...] dokumenta, dekreta y cały proceder prawny *ad archivum* JWJJP kafztelanow Zmuydzkich oddaiac kaffiue annihiliue z xiąg eliminowac pozwalam“, 1763 m. rugsėjo 12 d. išrašo pripažinimas, 1750–1763 m. Lietuvos iždo tribunolo aktų knyga, LVIA, f. SA, b. 2439, l. 1877–1878v.

19 1730 m. gegužės 2 d. Vileikos seniūno Petro ir jo sutuoktinės Eufrozinos, Juozapo Paco skundas prieš Vilniaus Laterano kanauninkus ir Vilniaus miestietį Joną Mavą, 1730 m. Vilniaus pavieto pilies teismo aktų knyga, LVIA, f. SA, b. 4745, l. 169–170v.

20 1738 m. gegužės 19 d. Vileikos seniūno Petro Paco ir jo sutuoktinės Eufrozinos skundas prieš Vilniaus Laterano kanauninkus, 1738 m. Vilniaus pavieto pilies teismo aktų knyga, LVIA, f. SA, b. 4750, l. 731–732v.

dėl šio objekto – Ambraziejaus mūrnainio (lenk. *kamienica Ambrozyańska*)²¹. Anot ieškovo, Pacai kreipėsi į Lietuvos Vyriausiąjį Tribunalą dėl šio nekilnojamojo turto objekto, sugebėjo pasiekti, kad vienuoliams būtų paskirta infamija, nors nebuvo teisūs²². Pavyko rasti šį ankstyvesnį, bet išsamesnį, nei prieš tai buvusios bylos, dokumentą, kuriame nurodyta, jog 1745 m. svarbiausias valstybės teismas buvo palankus didikams, o ne vienuoliams ir jų pagalbininkams. Tribunalo sprendimu Pacams pateikti vienuolių kaltinimai privalėjo būti panaikinti. Taip pat vėl buvo išdėstyta šio mūrnainio namo ir teisinių ginčų dėl jo istorija, laikantis aristokratų versijos. Pasak jos, 1729 m. peržiūrėjęs etmono M. K. Paco dokumentus skrynioje, Vileikos seniūnas P. Pacas atrado Laterano kanauninkų klebono B. Šamotulskio atsisakymo raštą. Ieškovi teigė, kad jų advokatas Mikalojus Turčynovičius Sušyckis (*Mikołaj Turczynowicz Suszycki*) ne kartą kreipėsi į Laterano kanauninkus, kviesdamas juos į teismą, galiausiai vaznys Antanas Davidavičius (*Antoni Dawidowicz*) atėjo į vienuolyną, įteikė šaukimą į teismą pačiam vyresniajam, bet Laterano kanauninkų atstovai į Lietuvos Vyriausiąjį Tribunalą neatvyko. Ieškovi išdėstė savo versiją ir teismo pareigūnų akivaizdoje buvo perskaitytas 1677 m. B. Šamotulskio pasirašytas atsisakymo raštas, patvirtintas 1685 m. birželio 27 d. visos Lenkijos ir Lietuvos Laterano kanauninkų kongregacijos vadovo Krokuvos vienuolino prepozito Viktorino Vereščynskio (*Wiktoryn Wereszczyński*), kuris užėmė šias pareigas 1673–1694²³. Pagal šį dokumentą, M. K. Pacas suteikęs vienuoliams mūrinį namą prie savo rūmų ir 12 000 auksinų, skirtų pabaigti Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčios mūrijimo darbus, o etmonui grįžus iš karo su Osmanų imperija, tiek vienuolynas, tiek bažnyčia jau buvo pabaigti mūryti, todėl vienuoliai mūrnainio atsisakė. Kaip nurodoma bylos tekste, 1715 m., nepaisant įsipareigojimo gražinti minėtą pastatą, atsakovai jį užėmė prievarta. Reikalauta, kad namą valdęs J. Mavas pateiktų visus mokėjimų kontraktus ir kvitus.

21 Šis pastatas nuo 1602 m. priklausė Vilniaus kanauninkui Ambraziejui Beinartui (*Ambroży Beinart*) ir vadintas Ambraziejaus bursa. 1667 m. bursos pastatą (dabar Didžioji g. 9 esančio pastato vietoje) ir gretimą namą (dabar – Didžioji g. 7) nupirko Lietuvos etmonas, Vilniaus vaivada M. K. Pacas. Pavadinimas Ambraziejaus mūrnainis greičiausiai ilgainiui nunyko. 1783 m. Vilniaus mokesčių stovyklaujančiai kariuomenei lentelėje minėta 210 posesija. Ten pažymėtas „įvažiuojamasis bursos mūrnainis, nuo dabar vadinamas Paco“ (lenk. *Kamienica wiezdna bursacka zwana ad prn: JW Paca*). Žr. 1783 m. vasario 20 d. Vilniaus mokesčių stovyklaujančiai kariuomenei lentelė, LVIA, f. 458, ap. 1, b. 287, l. 6v. Istoriniai duomenimis, XVIII ir XIX amžiais Pacai namą buvo atgavę ir valdė iki 1830–1831 m. sukilimo. Žr. Saulius Stoma, 132. Pacų rūmai, in: *Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas*, Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1988, t. 1, p. 212–214.

22 1749 m. kovo 10 d. Vilniaus Laterano kanauninkų skundas prieš Kvėdarnos seniūną Juozapą Pacą, Vileikos seniūną Petrą Pacą ir jo sutuoktinę Eufroziją, 1749 m. Vilniaus pavieto pilies teismo aktų knyga, LVIA, f. SA, b. 4761, l. 103–104v.

23 Iwona Pietrzkievicz, Biblioteka krakowskiego konwentu kanoników regularnych w XIX wieku – stan zbiorów, in: *Kraków–Lwów: książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku*, pod redakcją Jerzego Jarowieckiego, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2001, t. 5, p. 266–267.

Taip pat paminėtos ir Pacų Bohuševščyžnos valdos Lydos paviete, kurios buvo įkeistos už 5000 auksinų skolą. Kadangi skola nebuvo gražinta, 1732 m. bei dviem 1736 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimais broliai J. ir P. Pacai buvo paskelbti banitais ir infamais. Tačiau 1738 m. abi pusės – aristokratai ir Laterano kanauninkų klebonas Augustinas Gdovskis (*Augustyn Gdowski*) susitarė, kad Pacai atiduos sumą, kurią buvo skolingi: iš pradžių 2000 auksinų grynaisiais, o 400 – maisto produktais (lenk. *prowiant*), vėliau kas metus mokės po 200 auksinų palūkanų, o nuo 1745 m. – 300 auksinų palūkanų. Ieškovai pateikė kvitus, kuriais patvirtinta, jog jie mokėjo šias sumas.

Teismas priėmė sprendimą, pagal kurį vienuoliai bei miestietis J. Mavas už tai, kad neatvyko į teismą, buvo pripažinti kaltais, jie turėjo apleisti ir perduoti mūrnamį Pacams, o patys buvo nuteisti banicijos ir infamijos bausmėmis²⁴. Tai liudijo, kad namas tuomet Pacams nebuvo gražintas, nors šie nesutiko su tokiu sprendimu ir toliau siekė kovoti dėl buvusios nuosavybės.

Egzistavo ir bylos dėl melagingų kaltinimų. 1747 m. Vilnius benediktinės ir jų vyresnioji Mechtylda Hilzenova (*Mechtylda Hylzenowa / Hilzenowa*) kaltino Vileikos seniūną P. Pacą, esą šis globojo miestietę (?) Marijoną Jachimovičovą (*Marianna Jachimowiczowa*), o ji buvo kaltinta teisme dėl melagingų pretenzijų. Anot ieškovių, vienuolės jokia sidabro kaip depozito saugoti iš mirusio Baldovskio (*Baldowski*), kuris, matyt, buvo M. Jachimovičovos sutuoktinis, nebuvo paėmusios²⁵.

Tačiau kitame, tiesa, anksčiau vykusiam tų pačių metų procese Upytės pavieto pataurininkienė Sofija Belozoraitė Ruselova (*Zofia Biallozorówna Rusellowa*) skundė tiek Vileikos seniūną P. Pacą, tiek Vilniaus benediktinės dėl dokumentų apie Sviranų (*Свираны*) valdas Ašmenos paviete (dabartiniame Pastovio rajone) ir kito turto pasisavinimo. Kaip nurodoma skunde, Sviranų valdų dokumentus bei kilnojimąjį turtą – auksą, sidabrą, alavą, varį, arklius, vežimus, karietas – po tėvo Ukmergės pavieto pakamaraičio Stanislovo Belozoro (*Stanisław Biallozor*) mirties ji paliko pas Pacus, o skrynią su dokumentais – pas benediktinės, bet vienuolės dėžės negražino. Už tai, kad buvo ne kartą kviestas į teismą ir neatvyko, Vileikos seniūnas P. Pacas, kuriam buvo įteiktas šaukimas Pacų rūmuose Vilniuje, už akių buvo nubaustas banicijos bausme. Pateiktoje byloje neminimas tiesioginis vienuolių ir Pacų bendrininkavimas. Tiesa, jos tekste pažymėta, kad viena iš benediktinių buvo neįvardinta ieškovės tėvo sutuoktinės, proceso metu jau mirusios Marijonos Pacaitės Belozorovos (*Marianna Pacówna Biallozorowa*), kuri greičiausiai buvo S. Ruselovos motina, sesuo²⁶. Būtina pripažinti, kad šios bylos informacija kelia

24 1745 m. rugpjūčio 3 d. teismo sprendimas, 1745 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo dekretų knyga, LVIA, f. SA, b. 488, l. 556–563v.

25 1747 m. birželio 26 d. Vilniaus benediktinių skundas prieš Vileikos seniūną Petrą Pacą ir jo sutuoktinę Eufroziną, 1747 m. Vilniaus pavieto pilies teismo aktų knyga, LVIA, f. SA, b. 4759, l. 510–510v.

26 1747 m. vasario 21 d. Upytės pavieto pataurininkienės Sofijos Ruselovos skundas prieš Vilniaus benediktinės, Vileikos seniūną Petrą Pacą ir jo sutuoktinę Eufroziną, *Ibid.*, l. 123–126v.

klausimų dėl kai kurių minėtų asmenų įvardijimo²⁷. Visgi iš jos aiškėja, kad to meto visuomenėje asmenys, kurie buvo ieškovai ir atsakovai vienuose teisminiuose procesuose, kituose galėjo būti kaltinami veikę bendrai.

O štai 1754 m. Lietuvos raštininkas Antanas Mykolas Pacas ir jo žmona Teresė iš Radvilų kaltino Vilniaus augustinus (augustijonus) ir jų priorą Andrių Zavackį (*Andrzej Zawadzki*) dėl neteisėto sprendimo Tribunole, paskyrusio Pacams infamiją, ir reikalavo jį panaikinti²⁸. Dėl ko vyko šis procesas, sužinoti pavyko suradus Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo 1753 m. bylą. Pasak ieškovų Vilniaus augustinų, tuo metu jau miręs Smolensko pavieto stalininkas Petras Bentkovskis (*Piotr Bentkowski*) perleido Brakavos (*Бракаво*) valdas Oršos paviete, dabar – Mogiliavo srityje, bet, 1752 m. balandžio 12 d. vienuolių atstovams atvykus jų perimti, jie rado uždarytus vartus, o ginkluoti A. M. Paco žmonės neleido augustinams perimti valdų. Kadangi Pacų atstovai į teismą neatvyko, jiems buvo paskirtos banicijos ir infamijos bausmės²⁹.

Tarp Pacų ir vienuolynų atstovų būta ir bylų dėl mokesčių iš tam tikrų valdų. 1724 m. birželio 13 d. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygoje, patikrinus nuorodą metais vėlesniame procese tarp Pacų ir jėzuitų, surastas dar vienas procesas. Vilniaus profesų namų jėzuitų prie Šv. Kazimiero bažnyčios rektorius Aleksandras Savickis kreipėsi į teismą ir kaltino Lietuvos raštininką ir Kauno seniūną Kristupą Pacą bei Vileikos seniūną Petrą Pacą tuo, kad šie nevykdė teismų sprendimų ir

27 Informacijos apie Ukmergės pavieto pakamaraitį Stanislovą Belozorą ir jo sutuoktinę Marijoną Pacaitę nėra gausu. Tiesa, J. Volfas, remdamasis genealogijos tyrėju Teodoru Žychlińskiu (*Teodor Żychliński*), nurodė, kad galbūt egzistavo dar viena Jono Kazimiero Paco dukra – Ašmenos [sic!] pakamaraičio Stanislovo Belozoro sutuoktinė. Publikuotuose Vilniaus vaivadijos pareigūnų sąrašuose minima apie XVII a. antrojoje pusėje Ukmergės pavieto išdininko pareigas užėmusį Stanislovą Belozorą, bet jo žmona įvardinta kaip Kotryna Unechovska (*Katarzyna Uniechowska*), bei 1673–1684 m. šio pavieto pakamario pareigas užėmusį Vladislovą Belozorą (*Władysław Białozor*). Apie tai, kad Lietuvos rūmų vėliavininkas Jonas Kazimieras Pacas, kaip teigta skunde, turėjęs dukteris Marijoną Belozorovą ir dar vieną vienuolę benediktinę, žinių taip pat nėra. Beje, žinoma, kad XVII–XVIII a. sandūroje Vilniaus benediktinių vienuolynė buvo dvi vienuolės Pacaitės: Sibilė (vienuolystėje Magdalena) bei Ona (vienuolystėje Marijona), bet jos nebuvo Lietuvos rūmų vėliavininko dukros. Visgi 1722 m. rugsėjo 2 d. bylos Lietuvos Vyriausiajame Tribunole informacija galutinai išskleidė abejones dėl ketvirtos J. K. Paco dukters egzistavimo. Proceso tekste rašoma, kad tėvo palikimas buvo pasidalintas tarp dviejų sūnų Juozapo ir Petro, o pasogos sumas gavo Ona Pacaitė Valavičienė ir Marijona Pacaitė Belozorova. Žr. 1722 m. rugsėjo 2 d. teismo sprendimas, 1722 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo dekretų knyga, LVIA, f. SA, b. 449, l. 2229–2234v; *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo Wileńskie XIV–XVIII wiek. Spisy*, opracowali Lulewicz Henryk, Rachuba Andrzej, Romaniuk Przemysław, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2004, t. 1, p. 458, 481; *Pacowie*, p. 202, 215; *Złota księga szlachty polskiej*, przez Teodora Żychlińskiego, Poznań: Jarosław Leitgeber, 1883, Roczn. 5, p. 18.

28 1754 m. rugpjūčio 12 d. Lietuvos raštininko Antano Mykolo Paco ir jo žmonos Teresės skundas prieš Vilniaus augustinus (augustijonus), 1754 m. Vilniaus pavieto pilies teismo aktų knyga, LVIA, f. SA, b. 4766, l. 674–674v.

29 1753 m. vasario 26 d. teismo sprendimas, 1752–1753 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo dekretų knyga, LVIA, f. SA, b. 496, l. 1816–1819v.

nepatenkino jėzuitų piniginių pretenzijų. Bylos esmė buvo Vileikos seniūnijos ir Karekocvų (*Карэкаўчы*) vaitijos išlaikymas. Kaip nurodoma skundo tekste, ši seniūnija ir vaitija įsteigtos dar prieš Liublino uniją, o vėliau jų įsteigimas patvirtintas ir paties valdovo Zigmanto Vazos. Anot ieškovų, dar 1637 m. Lietuvos Vyriausiąjame Tribunole buvo patvirtintas aktas, kuriuo tuometinis Lietuvos lauko raštininkas Vincentas Gonsevskis (*Wincenty Gąsiewski*) ir jo sutuoktinė Ieva Pacaitė užrašė jėzuitų Šv. Kryžiaus koplyčiai ir jos dvasininkams Vileikos seniūnijos ir Karekocvų vaitystės pajamas: nuo Vileikos seniūnijos 5000 auksinų ir nuo Karekocvų 400 auksinų kasmet, bet 1658 m. mokėjimai nutrūko. Tačiau XVII a. antroje pusėje ir XVIII a. pradžioje, pasibaigus procesams su Krokuvos pavieto pakamariu [Jonu] Karoliu Čartoriskiu (*Jan Karol Czartoriski*), jo žmona Magdalena Konopacka Gonsevska (*Magdalena Konopacka Gąsiewska*) ir Vileikos seniūnu Petru Pacu, jėzuitai siekė atgauti lėšas, kurios jiems buvo nesumokėtos. Tačiau Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendime paminėta, kad teisminį konfliktą reikia spręsti Ašmenos pavieto žemės teisme ir Tribunolo institucija atsisakė jį nagrinėti³⁰. Byla turėjo tęsini 1725 m. vasario 20 d. Vilniaus pilies teisme, tiesa, K. Pacas, miręs tais pačiais metais, byloje neminėtas, o atsakovu buvo tik P. Pacas. Anot jėzuitų, įvairūs teismai vienuoliams priteisė 26 266 auksinų ir 20 grašių sumą, Ašmenos pavieto žemės teismo dekretu 1723 m. sausio 14 d. buvo nuspręsta P. Pacui paskirti infamiją, o valdas perduoti jėzuitams. Jonas Vialbutas (*Jan Wiallbut*) (matyt, teismo pareigūnas) su teismo sprendimo dokumentais 1725 m. vasario 17 d. atvyko į minėtas valdas, bet prie seniūnijos vartų jau laukė Pacų žmonės, kareiviai ir Vileikos paseniūnis Juozapas Voitkovskis (*Józef Wołtkowski*), kurie, savo ponui paliepus, neįleido pareigūno ir dar jam grasino³¹.

Tarp vyraujančias tendencijas atitinkančių dokumentų randama ir bylų, kurių turinys iš principo skyrėsi. Iš anksčiau pateiktos medžiagos išaiškėjo, kad dažniausiai pasauliečiai didikai negrąžindavo skolų vienuoliams, bet egzistuoja ir tokios bylos kaip jau minėto 1750 m. Lietuvos raštininko, Bartonių (šiandiniame Jonavos rajone) seniūno Antano ir Teresės Pacų procesas prieš Vilniaus dominikonus dėl skolos Piarnu pavieto išdininkams, tuo metu jau mirusiems Andriejui ir Sofijai Krukovskiams (*Andrzej i Zofja Krukowscy*).

1750 m. Antanas ir jo žmona Teresė Pacai protestavo prieš Vilniaus dominikonų prie Šv. Dvasios bažnyčios priorą Dominyką Masalskį ir prokuratorių Hiacintą Pustą (*Jacek Pust*). Vienuolyno atstovai buvo kaltinami, kad prokuratorius vienuolyno reikmėms 1745 m. sausio 20 d. pasiskolinęs iš A. ir S. Krukovskių 586

30 1724 m. birželio 13 d. teismo sprendimas, 1724 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo dekretų knyga, LVIA, f. SA, b. 457, l. 2124–2127v.

31 »[...] gdzie podstarosci wileyski Jozef Wołtkowski *nomine* pana swego przy zataraffowanych wrotach z roznymi żołnierzami przy roznnych odpowiedziach y pochwałkach cedulą bronil y nie postąpił [...]»⁶, 1725 m. vasario 20 d. Vilniaus profesų namų jėzuitų skundas prieš Vileikos seniūną Petrą Pacą, 1725 m. Vilniaus pavieto pilies teismo knyga, LVIA, f. SA, b. 474o, l. 136–137v.

ir pusę talerio, garantavęs skolos atidavimą prekybos pajamomis Karaliaučiaus ir Rygos uostuose. Vienuolyno atstovams pinigai buvo perduoti Taupiečų valdose (*Таупечыцы*) Oršos pavieta. Bet, nors skolintojai ne kartą kreipėsi į vienuolyno vadovybę, tačiau dominikonai ne tik negrąžino minėtos sumos, bet dar ir grasino. Tuomet A. ir S. Krukovskiai laiškais kreipėsi į A. ir T. Pacus pagalbos, matyt, perdavę jiems savo įgaliojimus, bet 1750 m. Lietuvos išdo tribunolo teisėjai bylos sprendimą atidėjo³², taip pat atsitiko ir 1752 m.³³. Taigi, šioje byloje Pacai į procesą su dominikonais įsitraukė tik paskolinusiems ir skolos neatgavusiems bajorams mirus. Visgi tolimesnio ginčo tęsinio kol kas nepavyko rasti.

Nekonfliktiniai Pacų giminės santykiai su vienuolijomis ir baigiamosios pastabos

Suprantama, kad aristokratų kasdienybėje santykiai su vienuolynų atstovais nebuvo vien konfliktiški ir Pacų giminės atstovai su jais palaikė dalykiškus, gal net ir draugiškus santykius. Tą liudijo 1717 m. vieno Pacų korespondencija su Pažaislio kamaldulių vienuoliais. Straipsnyje minėtas Lietuvos raštininkas Kristupas Konstantinas Pacas, pranešė Pažaislio kamaldulių vienuolyno priorui Karoliui, kad dėl sveikatos būklės turėjo atidėti savo pareigas, kad rytojaus dieną jis bus Vilniuje ir visus reikalus sutvarkys sugrįžęs³⁴. Prisiminus faktą, kad 1724 m. šis didikas ir Pažaislio kamalduliai teisėsi dėl Būtkiemio valdų, dar kartą atsiskleidžia to meto visuomenės santykių tarpusavyje paradoksalumas. Jau minėtas Antanas Pacas 1747 m. Pažaislio vienuolyno priorui Idelfonsui laiške prašė, kad siunčiantis savo sodininką, kad šis paimtų iš vienuolių sodo vynuogių, itališko riešutmedžio skiepy, bijūnų, kitų gėlių daigų, kuriuos pasodins Jiezne. Taip pat A. Pacas minėjo apie tai, kad netrukus vyksią į Vilnių, ten laukia konkurentų³⁵. Šiltus, draugiškus laiškus vienas kitam rašė Bartonių seniūnas Mykolas Pacas ir Mogiliavo karmelitų prioras Marijonas Stecevičius (*Marian Stecewicz*) XVIII a. 8-ajame dešimtmetyje. Jie rašė apie savo ištikimybę vienas kitam, juokavo, svarstė politines temas, M. Pacas netgi minėjo eilėraščius³⁶.

32 1750 m. rugsėjo 2 d. teismo sprendimas, 1750 m. Lietuvos išdo tribunolo aktų knyga, LVIA, f. SA, b. 2690, l. 466–467v; Domininkas Burba, Bajorų pasauliečių ir katalikų dvasininkų bei vienuolių teisinių ginčų ir konfliktų specifika Vilniaus mieste XVIII amžiuje, in: *Darbai ir dienos*, 2014, t. 61, p. 287–288.

33 1752 m. kovo 24 d. teismo sprendimas, 1752 m. Lietuvos išdo tribunolo sprendimų knyga, LVIA, f. SA, b. 2692, l. 735–736v; 1752 m. rugsėjo 16 d. teismo sprendimas, *Ibid.*, l. 1979–1780v.

34 1717 m. lapkričio 13 d. Lietuvos didžiojo raštininko Kristupo Paco laiškas Pažaislio kamaldulių vienuolyno priorui Karoliui, Kaunas, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LMVB RS), f. 7, b. 2144.

35 1747 m. balandžio 9 d. Antano Paco laiškas Pažaislio kamaldulių priorui Idelfonsui, Jieznas, LMVB RS, f. 7, b. 2149.

36 1775 m. balandžio 4 d. Bartonių seniūno Mykolo Paco laiško Mogiliavo karmelitų priorui

Tad galima pateikti kai kurias tyrimo išvalgas. Konfliktinių situacijų tendencijos gana aiškios: Pacai dažniausiai buvo atsakovais. Teismo bylų nebuvo itin daug, jose pasakota apie melagingus kaltinimus, pretenzijas dėl nuosavybės, kitus teisinius konfliktus. Visgi, labiausiai paplitusios bylų temos – negrąžintos skolos, įkeisti dvarai ar palivarkai visoje valstybės teritorijoje, ieškovų nuomone, neteisėtai neperleistos valdos netgi pastariesiems turint teismo sankcijas. Bylose matoma gana aiški schema – pasiskolinimo faktas, ilgus metus negrąžinama skola, vis auganti dėl palūkanų ir skirtingų institucijų teismuose patirtų išlaidų, ieškovų pretenzija į įkeistą nekilnojamąjį turtą, teismo sprendimas, kuriuo būdavo paskelbiama apie valdų perdavimą kreditoriams, garbės atėmimą (infamiją). Ieškovai minėjo keliasdešimties tūkstančių auksinų skolas. Daugelis Pacų pagrindinių valdų – Kivacičiai Lietuvos Brastos paviete, Dauspuda Gardino paviete, Haradzišča Naugarduko paviete buvo įkeistos ir turėjo atitekti kreditoriams. Tačiau šios valdos išliko kaip Pacų nuosavybė iki XIX amžiaus. Tai rodo, kad tuo metu egzistavusi valstybėje teisminė sistema leisdavo išvengti atsakomybės ir teismų sprendimų vykdymas strigo.

Taigi, Pacų ir vienuolijų atstovų santykiuose buvo tiek konfliktų, tiek ir draugiškumo. Tačiau straipsnyje įvertinta medžiaga gana aiškiai rodė, kad kai kuriuos Pacų giminės narius XVIII a. slėgė didžiulė skolų našta. Vienuolynų atstovai suteikdavo finansinę pagalbą, bet skolininkai ne visuomet sugebėdavo grąžinti kreditus. Be abejo, reikėtų atsakyti į klausimą, ar pagrindiniai Pacų kreditoriai buvo vienuolynai? Tuometinė visuotinė praktika, kurią patvirtino teismų bylų ir asmeninių aristokratų dokumentų analizė, rodo kad bajorams, didikams³⁷, o neretai ir miestiečiams, žydams skolindavo katalikų vienuolynų atstovai, tačiau palyginamoji medžiaga neleidžia tvirtinti, kad vienuolynai suteikdavo daugiausia kreditų, kadangi tose pačiose teismų knygose Pacų bylų su pasauliečiais bajorais dėl skolų ir kitų finansinių bei turtinių klausimų visgi buvo daugiau.

Analizuojant dokumentus gana aiškiai pastebima, jog Vilniaus vienuolynai XVIII a. disponavo nemenkomis pinigų sumomis – rentabiliai valdomi jų dvarai ir

Marijonui Stecevičiui kopija, Maskva, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Dział Rękopisów, Sygn. 12770/II, Mf 2251, l. 224; 1775 m. sausio 13 d. Mogiliavo karmelitų prioro Marijono Stecevičiaus laiško Bartonių seniūnui Mykolui Pacui kopija, Mogiliavas, *Ibid.*, l. 225; 1775 m. sausio 17 d. Bartonių seniūno Mykolo Paco laiško Mogiliavo karmelitų priorui Marijonui Stecevičiui kopija, Haloučynas, *Ibid.*, l. 225–226; 1775 m. sausio 19 d. Mogiliavo dominikonų prioro Marijono Stecevičiaus laiško Bartonių seniūnui Mykolui Pacui kopija, Mogiliavas, *Ibid.*, l. 226; 1775 m. gruodžio 15 d. Mogiliavo karmelitų prioro Marijono Stecevičiaus laiško Bartonių seniūnui Mykolui Pacui kopija, Mogiliavas, *Ibid.*, l. 227. Už patikslinimus teikiama padėka Osolinskių instituto Wrocław bibliotekos Rankraščių skyriaus darbuotojui Konradui Rzemienieckiiui.

37 Skolų vienuolynams tema paliesta straipsniuose: Domininkas Burba, Bajorų pasauliečių ir katalikų dvasininkų bei vienuolių teisinių ginčų ir konfliktų specifika Vilniaus mieste XVIII amžiuje, p. 287–288; Домининкас Бурба, Людвик Скумин–Тышкевич – карьера на стыке эпох. От великого маршалка литовского до действительного тайного советника Российской империи, in: *Res humanitariae*, 2021, t. 29, p. 82.

palivarkai, miesto namai, aukos ir donacijos bei kita veikla, pvz., alkoholio gamyba ir prekyba, teikdavo vienuolynams didelį pelną.

Bet kuriuo atveju, nepanašu, kad visa Pacų giminė, nepaisant skolų, valdų įkeitimų, teismo procesų gausos, galių sumažėjimo, XVIII šimtmetyje buvo patyrusi finansinį krachą. Skolos ir kiti finansiniai sunkumai nuolat būdavo būdingi bajorų, o ypač aristokratų giminių, gyvenimo veiksniai³⁸ ir tikėtina, kad tai galėjo menkai atsilipti jų karjeroje, juolab kad sunkumai galėjo būti laikini. Beje, nereikėtų daryti skubotų išvadų dėl nagrinėjamos giminės ekonominės padėties, nes svarbu išskirti tam tikrų skirtingų asmenų situaciją. Jei būtų atkreiptas dėmesys į anksti tapusių našlaičiais brolių Petro ir Juozapo Pacų biografijas, reikia pripažinti, jie būdavo dažnai kviečiami į teismus ir nuolat turėdavo finansinių sunkumų³⁹. Visgi netgi šie asmenys, kaip minėta straipsnyje, galėjo būti ieškovais ir pasiekti, kaip byloje su Laterano kanauninkais, kad priešininkai būtų nubausiti infamijos ir banicijos baudmėmis. Beje, skolingi buvo ne tik jie, bet pateikdavo ieškinių teismuose ir prieš kitas bajorų gimines, pvz., 1745 m. jie kaltino kunigaikščius Šuiskius (*Szujscy*) dėl reikalaujamų sumų, įkeistų Sihnevičių (*Сигневичи*) valdų Lietuvos Brastos paviete, netoli Pružanų, ir pasiekė, kad Lietuvos Vyriausiajame Tribunole būtų svarstytas jų ieškiny, tiesa, jo tąšos nepavyko rasti⁴⁰. Juolab broliai J. bei P. Pacai ir toliau dalyvavo politiniame valstybės gyvenime, J. Pacas pasiekė Žemaičių seniūno pareigybę. Nuolatiniai procesai, skolos, įkeistos valdos, infamijos (Petras turėjo 5, o Juozapas – 9) bei banicijos (Petras – 5, o Juozapas – 4), vargu ar darė tam kažkokias didesnes kliūtis, nors žinoma, kad bylose su pasauliečiais tokių nuosprendžių minėtiems broliams būta žymiai gausiau.

Tačiau, pvz., Antanas Pacas nagrinėtų teismų dokumentuose tik du kartus buvo paminėtas kaip atsakovas⁴¹. Jis ne tik galėjo ginčiuose dėl skolų būti ieškovu, kaip atsitiko 1750 ir 1752 m. procesuose su dominikonais, bet dargi tuo metu statėsi rūmus Jiezne⁴². Tad greičiausiai Pacų giminės nuosmukis politinio elito hierarchijoje nebuvo lemtas finansinių problemų, juolab jis tikrai neatsirado dėl teisminių procesų su vienuolynais.

38 Adam Stankevič, Merkinės seniūno Mato Oginskio kasdienybė: ūkinių ir teisminių reikalų verpetuose, in: *XVIII a. studijos*, t. 4: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Visuomenė. Kasdienybės istorija*, sud. Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2018, p. 98–115. Už šio straipsnio nurodymą ir kitas konsultacijas reiškiamą padėką istorikui Adamui Stankevičiui.

39 *Pacowie*, p. 246–260.

40 1745 m. liepos 29 d. teismo sprendimas, 1745 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo dekretų knyga, LVIA, f. SA, b. 488, l. 432–433v.

41 Jau atidavus tekstą redaguoti rasta 1754 m. byla, kurioje Vilniaus vizitietės kaltino A. Pacą, esą jis 1740 m. pasiskolino iš jų 550 talerių sumą, bet negražino. Teismas atidėjo sprendimą. 1754 m. birželio 18 d. teismo sprendimas, 1754 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo dekretų knyga, LVIA, f. SA, b. 500, l. 310–311v.

42 Marius Daraškevičius, Jiezno dvaro rūmai, p. 205–211.

Tolimesni pasauliečių aristokratų, taip pat ir kitų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės sluoksnių santykiai su vienuolijomis turėtų plačiau atskleisti šios valstybės socialinę specifiką. Vien tiktai Pacų gimine jis negali apsiriboti.

Išvados

XVIII a. didikų Pacų galybė Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje smarkiai sumažėjo. Nepaisant to, kad giminė neišnyko, kai kuriuos jos narius slėgė didelė skolų našta, vyko procesai su daugeliu pasauliečių bei dvasininkų. Gana nemažai Pacai bylinėjosi su Vilniuje rezidavusiais vienuolynais: Vilniaus akademijos ir Profesų namų prie Šv. Kazimiero bažnyčios jėzuitais, Laterano kanauninkais, augustiniais (augustijonais), rokitais, basaisiais karmelitais, dominikonais, basosiomis karmelitėmis, benediktinėmis, vizitietėmis. Pacai dažniausiai bylose būdavo atsakovais. Daugiausiai kaltinami dėl skolų neatidavimo broliai Žemaičių seniūnas Juozapas bei Vileikos seniūnas Petras Pacai, kuriems ne vienas teismas skyrė nuosprendžius, ir ne kartą pripažinti kaltais jie sulaukė keleto infamijos ir banicijos bausmių. Šie didikai su vienuolynais bylinėdavosi ne vienus metus, kai kurie procesai trukdavo kelis dešimtmečius. Kartais, kaip procese su rokitais, bylos pasibaigdavo susitaikymu. Pacų valdos Kivacičiai, Dauspuda, Haradzišča buvo įkeistos ir remiantis teismų sprendimais turėjo atitekti kreditoriams, bet taip neatsitiko. Kitų Pacų giminės atstovų situacija buvo geresnė, jų bylų užfiksuota nedaug. Nors daugiausia surasta informacijos apie bylas dėl skolų, bet būdavo konfliktų dėl teismų sprendimų ginčijimo, namų Vilniuje priklausomybės, daiktų pasisavinimo.

Vertinti Pacų santykius su katalikų vienuolijomis tik per teisinių konfliktų prizmę būtų klaidingas sprendimas. Daugelis jų giminės atstovų palaikė gana draugiškus santykius, bendravo laiškais, aukojo vienuolynams, žinoma, kad dvi Pacaitės buvo Vilniaus benediktinių vienuolės. Šios aristokratų giminės santykiai su vienuolijomis buvo panašūs kaip ir kitų giminių to meto epochoje, apie kažką specifiką kalbėti kol kas nėra pagrindo. Katalikų vienuolijos dažnai teikdavo kreditus, o bajorų pasauliečių atstovai neretai klimpdavo į skolas.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

- Burba Domininkas, Bajorų pasauliečių ir katalikų dvasininkų bei vienuolių teisinių ginčų ir konfliktų specifika Vilniaus mieste XVIII amžiuje, in: *Darbai ir dienos*, 2014, t. 61, p. 281–295.
- Daraškevičius Marius, Jiezno dvaro rūmai: nuo itališkos *villa* iki prancūziškos *château*, in: *Kauno istorijos metraštis*, 2022, Nr. 20, p. 195–216.
- Pacowie: materyjały historyczno-genealogiczne / ułożone i wydane przez Józefa Wolffa*, Petersburg: [Józef Wolff], 1885.
- Pietrzkiwicz Iwona, Biblioteka krakowskiego konwentu kanoników regularnych w XIX wieku – stan zbiorów, in: *Kraków–Lwów: książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku*, pod redakcją Jerzego Jarowieckiego, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2001, t. 5, p. 259–272.

- Stankevič Adam, Merkinės seniūno Mato Oginskio kasdienybė: ūkinių ir teisminių reikalų verpetuose, in: *XVIII a. studijos*, t. 4: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Visuomenė. Kasdienybės istorija*, sudarytoja Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2018, p. 98–115.
- Stoma Saulius, 132. Pacų rūmai, in: *Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas*, Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1988, t. 1, p. 212–214.
- Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo Wileńskie XIV–XVIII wiek. Spisy*, opracowali Lulewicz Henryk, Rachuba Andrzej, Romaniuk Przemysław, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2004, t. 1.
- Złota księga szlachty polskiej*, przez Teodora Żychlińskiego, Poznań: Jarosław Leitgeber, 1883, Roczn. 5.
- Бурба Доминикас, Людвик Скумин-Тышкевич – карьера на стыке эпох. От великого маршалка литовского до действительного тайного советника Российской империи, in: *Res humanitariae*, 2021, t. 29, p. 75–91.

DOMININKAS BURBA – istorikas, humanitarinių mokslų daktaras, Vytauto Didžiojo universiteto Istorijos katedros ir Švietimo akademijos Ugdymo programų grupės docentas. Mokslinių interesų kryptys: nusikalstamumo istorija, Vilniaus ir Vilniaus regiono socialinė istorija Naujaisiais laikais, permainos Lietuvos visuomenėje XVIII–XIX a. sandūroje, kelionių ir turizmo istorija, egodokumentika.

Elektroninis paštas: domininkasb@gmail.com, domininkas.burba@vdu.lt

ORCID: 0000-0001-8109-5539

TRIALS OF THE PACOWIE FAMILY AGAINST THE MONASTERIES OF VILNIUS IN THE 18TH CENTURY: CONTENT, TRENDS AND COURSE OF THE CASES

DOMININKAS BURBA

Vytautas Magnus University Education Academy

The object of the article is the legal relations of the aristocratic Pacowie family of the Grand Duchy of Lithuania with the Catholic monasteries of men and women residing in Vilnius in the 18th century. The sources referenced are the books of the Supreme Tribunal of Lithuania, the Tribunal of the Treasury of Lithuania, and the land and castle court of Vilnius County. In the 18th century, the power of the noble Pacowie family in the Grand Duchy of Lithuania declined sharply, with some of its members being burdened with heavy debts, and many lay and clerical people were tried. The Pacowie entered into frequent litigation with the monasteries in Vilnius: the Canons of the Lateran, the Augustinians, the Discalced Carmelites, the Dominicans, Brotherhood of Saint Roch, Visitandines and the Benedictines. The Pacowie were usually the defendants in these court cases. The brothers Józef and Piotr Pac, who were the most frequently accused of not repaying debts, were convicted and sentenced a number of times, and received punishment such as infamy (loss of honour) and banishment.

Although the sources contained most information on debt cases, there were also conflicts over disputed court rulings, ownership of houses in Vilnius, and the misappropriation of items. Sometimes, as in the case of the Rokits, the cases ended in reconciliation. The Pacowie holdings in Kiwaticzy, Dowspuda, Horodziszczka were mortgaged and, according to court decisions, should have gone to the creditors, but this did not happen.

Many members of the Pacowie family were quite friendly, communicated by letters, donated to monasteries, and two women of their family were Benedictine nuns in Vilnius. The relations of this aristocratic family with the monasteries were similar to those of other families of the time, and there is no reason to speak of any specificity. Catholic monasteries were often creditors, while members of the noble laity were often in debt.

Keywords: Pacowie, monastries, court books, trials.